

U književnom razvoju Mladena Oljače njegov najnoviji i opsežni roman o herojskoj i stravičnoj borbi na Kozari predstavlja najbolje ostvarenje. Ono je to po izgrađenom tematskom jedinstvu, po izvesnoj širini sigurnije koncepcije, po pokušaju da se dublje zahvati tema u kojoj bi značajno mesto imali pripadnici naših izukršanih i u ratu znatno poremećenih, vrlo često zloupotrebljenih, etničkih grupacija, naroda, i po tome što je u njemu vidljiva težnja da se u građenju romansijske strukture primeni što složeniji i moderniji književni postupak. I povodom ovoga dela treba odmah naglasiti da Oljača ne pripada onom redu malobrojnih pisaca koji su istraživali i kopali po nesigurnom i neproverenom tlu stvarnosti, nije vizionarski usmeren kao tračimnik iskušenjima u proveri svog poziva pisca, i ne može se za njega reći da je prokletio smeo u otkrivanju novih puteva saznanja. U svom obimnom književnom radu, on se jedan jedini put usudio da poremeti ličnu i političku snagu i tada je dao, i za sebe i za naše ondašnje prilike, jedan neobičan roman o svojoj generaciji, *Molitva za moju braću*, koji, iako nije bio putokaz u nove perspektive književnog razvoja u višem smislu, postavljajući je iznenadjujuće hrabro u otkrivanju nekih tako vidljivih i skrivanih pukotina u čoveku-borcu i nekih posekotine koja su ranjale idealno zamišljeni svet novih ljudskih odnosa. Sve ostalo bilo je u mnogome putovanje u tabanima stazama: hroničarsko ređanje događaja o odbrani Beograda, stereotipni problemi u vezi sa kolektivizacijom sela, novinarsko-feljtonska spremnost da se površno pride teškim temama urbane sredine sa njenim potajnim podzemljem. Za poslednjih nekoliko godina o Oljači se najviše doznalo po administrativnim funkcijama koje je imao u udruženjima književnika, u kojima se zamršavao i splitao, izbijao na površinu ili se strovaljivao u pustoti književnih intriga, objašnjavajući jedne izjave i, pobijajući druge, zalažući se za jedan vid statutarne rešenja i žestoko osporavajući drugi, i za sve to vreme, uporno do današnjeg dana, bio je uvek spreman da daje izjave, da koriguje objave, da demantuje jedne sudove i da objašnjava druge stavove. Roman o Kozari za trenutak je skrenuo pažnju na njega kao pisca.

Čuvena kozaračka bitka i do u tancine omamljujuće razrađena i slučna legenda o njoj toliko su istorijski i maštovito prisutne u našoj svesti, naseljene u neposrednom ili posrednom pamćenju, što vrlo često može da bude još upečatljivije, da se i sama pomisao o tome kako bi književno, umetnički, stvaralački trebalo prići toj temi mora smatrati, za jednog pisca, i obaveznom i rizičnom. Brojni živi učesnici, sile legende, problem distanciranja koji može da sprečava donekle veću slobodu u tretiranju i oblikovanju građe, čitalačka publika u kojoj slava kozaračke epopeje živi narodnom pesmom i narodnom svešću, sve su to bile velike prepreke na koje je pisac sigurno računao i koje je morao i različitim postupcima i ustupcima da rešava. Ali, s druge strane, u našoj književnosti preden je jedan vrlo značajan put u umetničkom oblikovanju rata i revolucije, tako da je Oljača imao nezaobilazne prethodnike čije je stvaralačke dobitke morao poštovati i čija iskustva nije mogao zaobići. Božić se uz svu opreznost na poštovanje prirode duševnog dara, za ovaj roman može reći da ne bi mogao nastati da pre njegove pojave Dobrica Ćosić nije postavio tražičnu i moralne dileme svojih ratnika i reljefnu genezu neprijateljske ideologije, da Oskar Davičo nije, posebno, stvorio složenu ličnost kapetana nacističke vojske koja izmiče svim oblicima kod nas tako izrađene tehnike crno-belog slikanja, da, dalje, Branko Ćopić nije predstavio svoj raznovrsnost potpune seljačke stihije kada se u ratu sukobljavaju vere,

SVEDOČANSTVO, BEZ DUBINE I ZAMAHA

Mladen Oljača, Kozara.
Beograd, 1966.

slojevi i nacije, opredeljuju za i protiv. koliko po ideološki svesnim pripremama toliko i po odlučujućoj moći slučaja, da Mihaljo Lalić nije omogućio da se na nov način rat i revolucija shvate i kao oštrman vrtlog u kojem se glava spavasa i za ideju i svakojako, u kojem je sve što postoji okrenuto na besomučnu hajku protiv čoveka, da Antonije Isaković nije fiksirao one tako karakteristične slike i situacije ratnih nevođa, tragike, uzleta i uzaludnosti.

Kozara je u romanu Mladena Oljače ogromno ratno poprište koje izmiče svim proračunima strategijskih skica o položajima odreda, četa i pojednaca. A oštrman slika što likovno predstavlja to poprište, uzdignuto do simbola, obuhvata sve: guste šume, krivudave ceste, kožice zavijulke, uske staze radnika i namernika, sela u plamenu, zbegove u masama iz kojih se čuju dečji krik i ženska lelekanja: tu su legendarni heroji sa Kozare, nepoznati borci iz mase "bezumlja smelih" partizani, ustaše, Nemci, nadiručni tenkovi i moderna vojna mehanizacija, avioni i topovi, široki lukovi leta nebo i prodiranja u dubinu zemlje, masovni pokolji. Zasedske busije pojedinačni susreti oči u oči, sukobi agresije i odbrane, istine i laži, pravde i obmane; tu su izukršani strahotama rata putevi koji su se spleli u čvor na Kozari — i onog nemačkog majora iz daleke Bavarke, i ustaških ideologa iz Zagreba, radnika i studenata iz Hrvatske, komandira i vojnika iz Srbije, Crne Gore, Dalmacije, boraca iz svih krajeva, predstavnika narodnosti, vera, slojeva. Ali tu su pre svega i iznad svega — Kozarčani. Njih je pisac opisivao sa posebnim simpatijama i sa većim pretenzijama. Zato je između pojedinih poglavlja utkivao odlomke iz starih zapisa, iz istorijske bosanske-hercegovačke bune, bosanskog ustanka, iz dnevnika, iz priča starog šumara, za koje se pre može reći da su znaci o moći pisčeve fikcije nego što su sigurni autentični izvor za stvarne podatke i događaje. U tim odlomcima najviše je mesta dato nepokornosti kozaračkog življa, njihovoj teškoj muci življenja i stalnoj vetrometini na kojoj su se stolovima nalazili u borbi protiv različitih ovačja, i u kojoj su izdržali sve naletе brisne se za žito i potomstvo, za slavu i čast svoga imena, tako da ti odlomci rađeni (ili birani), po svojoj prilici s najviše pažnje i umetničke snage, dolaze da skladno uspostave kontinuitete između prošlog i sadašnjeg, da povežu likove junaka iz davne istorije sa herojskim otporima iz revolucionarnog rata. Ima u tom prožimanju nečega od iskonske snage naroda koji se izraz nagonoski i silovitog borbi za održanje i što, baš zbog toga, drži ravnotežu i tlenja, pobuna, prkosu svojstvenih mentaliteta i karakteru naroda koji je rasut na razmeđuputeva i strana sveta.

Tako ta knjiga može da živi izvesnim obeležjem narodnog i nacionalnog duha i da u velikoj meri bude dokument o jednoj značajnoj etapi naše oslobodilačke borbe, koja je toliko čekala i koja će još čekati na adekvatnu umetničku obradu, i da među onim knjigama, koje ma kog roda bile i ma kakvu umetničku vrednost imale, ostanu na policama naših domova onako kao što već odavno stoji Veselinovićev *Hadžuk Stanko* o ustaškoj buni i Jakovljevićeva *Srpska trilogija* o sudbinom danima prvog svetskog rata.

Za ono što je teo da učini razumljivim, rasprostrtim, širokim u slikanju ljudi i događaja, za ono što je verovatno smatrao da je potrebno primeniti da bi se bolje sagledali koreni sukoba u ideološkom pogledu, Oljača je u književnom postupku bio raznovrstan: puno tematsko jedinstvo prokano je motivom Kozare posledno, kompozicijsku strukturu čine dve knjige i trideset i tri glave u kojima ima i hroničarsko ređanje događaja i dnevnikaških zapisa i epopejske slike herojskih i razumljivih scena masovne snage, kratkih razmišljanja i brzih dijalogaških obaveštenja pisama, naredba izveštaja, zapisa. Oljača je neosporno vešt pisac u postizanju fabularnih zanimljivosti, zna da u pričanju izazove radoznalost za sudbine svojih ličnosti, ume da koncentriše pažnju na ključne osnove radnje i da na kraju sve na vreme razmisli ne ostavljajući čitaoca u nedoumici. Pored opesivne teme koju predstavlja Kozara kao pojam, legenda i simbol, treba i u Oljačinom postupku tražiti razloge za dobru prođu knjige, jer se ona čita lako, brzo, zanimljivo i po čemu zna koji put nameće pitanje o fenomenu komunikativnosti sa publikom, koji treba uzeti u obzir kad je reč o estetskoj proceni vrednosti dela. Možda je priroda njegova dara lakva, a možda je i sam svesno prirodo ustupio podelici, pa se zato u njegovoj knjizi primećuje naivnost u psihologiji, često slabi dijalozi, vođeni najviše u običnom razgovornom tonu, odsustvo više misaonosti, brojna i katkad površna pitanja postavljena u monologu kao da dolaze od trećeg lica, prenaplašeno plaćevna patetika, itd. Sve je to, zaista, omogućilo dobar odnos prema prosečnom čitaocu ali je, u krajnjem cilju, dovelo do toga da se za ovu knjigu od preko četiri stotine i pedeset stranica, koja je posvećena jednom izdometnom istorijskom događaju, veliki bitci, narodu i revoluciji, ne može reći da se u toku njenog čitanja ili kasnije raspuko nebo od siline piščevog talenta i da je objektivno ali jezivi tužanj zemljom što ga može da stvori stilaska erupcija onako, kako je, drugim povodom, o "haosu" Balzakovog stila govorio Tibode, da se oseća kuda je prošla velika armija.

Oljačin postupak, donekle razbijen, isecan feljtonski zanimljiv, nije bio pogodan za postavljajući na kraknupnih pitanja u prvi plan i nije u duhu sa epopejskim zabavljanjem u strahotnu sudbinu naroda, kada se u ratu, u revoluciji, rešava pitanje opstanka ogromnog ljudstva, sa unaženim mladostima, sa vizijama novog i boljeg života. Sa onim čudesnim pretpostavkama koje u antiratnoj svesti treba da donese prevratnica i prekretnička strana rata, sa slučajnim ranama kasnije, od kojih se ne začeljuje lako, ostavljajući i na pobednicima traumatične tmine, poremećene sne i mračne misli od sećanja, pamćenja i za-

borava. Težeći nivelaciji likova sa partizanske strane, želeći da ih u što većoj meri učini predstavnicima mase, naroda, pokreta, on se i nesvesno povodio za ustaljenim predstavama koje o njima već postoje i nije ih prikazivao gradilački, u razvoju, u otkrivanju novih saznanja, u sumnjama koje ne bi smetale njihovim epskim zamislima, u vizijama o budućnosti koje ih nadehnuto vode, u ideološkim obračunima sa neprijateljima i sa sobom. Njegova knjiga o Kozari nema velikih likova koji bi kao stubovi bili ukopani u njene temelje. Šosa sa jednim trenutkom izuzetne usamljenosti u smrtnoj grozi, Lazar sa dečakom neustrašivo dijaloški rasplinut, pojedini komandanti, koji se nekad samo u zagradi pominju, žene koje se najčešće grubo i po imenima razlikuju, Skender čije bi čitanje moralo da bude prolom kroz svet za novi svet, sve je to ostalo skoro samo u skici, u brzom, izveštajnom ređanju pojedinosti, feljtonski i hroničarski naglašeno, i kao da u nenoj opštoj celini ima nešto od opela, od tih nostalgije, od uspomena na poznata mesta i ljude: — "Ovde smo zapili njemački tenk..." Ovde je poginuo Milisav Šurlan... — Ovde smo zarobili njemačkog majora... — Ovde je, 4. decembra, počeo poraj... — Ovde smo smazali ustašku bojnu... — Ovde su ostavljeni ranjenici..." Tako je i lik nemačkog majora Ditera, kome je u romanu dato mnogo mesta, prikazan kao kakvo lirsko, suzno, amatersko-slikarsko zanovetalo, koje se lomi po Kozari sa neakvim platnima i slikarskim nogarima, misleći na svoj plačni slikarski dar, na ženu i njen porodaj, tobož osuđujući rat i sumnjajući u svoju pobedu, na način koji bi mogao da ima nekakvog smisla u novinskim podlicima za jeftine senzacije, ali teško u velikom romanu sa neskrivenim pretenzijama da se uhvati i zadrži trenutak istorije.

S više uspeha, s više nužnih pojedinosti, Oljača je ulazio u složenu i opasnu ideologiju ustaštva i u nekoliko likova (fra-Agustina, pukovnika Franjevića, poglavika pa i Asina Podvornika i Mate Nosalica) učinio suštinski bližim i motivski opravdanim monstrum koji kaže psihologije koja potiče iz nižih strasti, bolesnih ambicija, iskrivljenju shvaćenju istorijskih tokova, nezadovoljstva poreklom i položajem. U tom pogledu, kada se jednom budu književno-istorijski sumirali značaj pojave, rezultati i draž prave neće se moći ostaviti po strani prvi ozbiljniji pokušaj da se svestranije ude u jednu ideologiju koja nam je donela toliko bratobilačkih zla (kao i čistištvo u Čosićevim *Deobama*).

Iz kratkih biografskih podataka vidi se da je Mladen Oljača bio jedan od najmlađih učesnika u oslobođilačkom ratu i revoluciji, gotovo dečak, i da se, na osnovu toga, s razlogom može pretpostaviti da je on rat doživljavao, pored onoga što je bilo strah, užas i smrt, i kao jednu vrstu neobične, čarima mašte uzbudljivoj igru, zamisljenu u dečakim snovima, hranjenu ustaškim pričama, zamenjivanu i sublimiranu čas snom, a čas javom. Otuda i u romanu potresne slike narodnog zbega, popaljenih kuća, pustih njiva, golokukog i nezadržanog juraša žitka na neprijatelja doma i ognjišta, ali otuda i naivno-optimistička vizija Šose na vranom konju, neprikladnog humora u smrtnoj opasnosti, nevinih ljubavnih iluzija, ponekad gospodstvenog odnosa moćnika prema neudžnoj žrtvi. Dobija se utisak da je Oljača ovu knjigu pisao više kao učenik koji se s ponosom i poštovanjem čita događaja, nego kao borac koji nepomućenom ostricom umnog udara pravi rešni zahvat za strozi kritički sud. Kozara predstavlja ovome romanu neke tražičke kao ognjeni planete, bukijnski signal vidljiv preko svega kao svetionik ali će uz sve neodvojivo vezati ime njenog pisca među onima koji su dali zapažena svedočanstva o slavi ustanka i revoluciji.

Vasilije KALEZIC

Ja bih se mogao zatvoriti u orahovu
ljusku pa se ipak smatrati kraljem
beskrajnog prostora, samo kad ne
bih imao ružnih snova.
Hamlet, II, 2.

Dugotrajno zatišje na zemlji izazva postupno pomračenje u kraljevstvu nebeskih velmoža, ali ne njihovog čudenstva to ne poremeti svakodnevnost veselos smrtnika. Najedini ovakvim nepoštovanjem, bogovi podignu nebo na još veću visinu, potpuno uvereni da će ljudе time podsetiti na sebe. Dosledno prirodnom zakonu gravitacije, pri tom se izmaknu stubovi i nebo padne na zemlju.

— Vasioniski potres! — mislili su bogovi. Propast neba zaprepastiće ljude i prisiliti ih da ga ponovo podižu.

Međutim, na zemlji se uopšte nije ni primetilo da neba nema. Ljudi odavno bejahu prestali da veruju u čuda. Poveravši u nauku, čovek je poverovao u sebe i proglasio se za boga. Pošto su svi bili bogovi, bogova nije bilo.

Ozlojeđenost božja počela da vapije za osvetom. Bogovi dođu na ideju da vlastoručno kazne drznike, te zato siđu na zemlju, uzmu ljudsko obličje i počnu održavati propovedi. Na nesreću, po zemlji su hodali i drugi nametljivci, koji su imali sva prava kao i ostali, pa ni bogove niko ozbiljno nije uzimao, sve dok jedan ne usviše nestrujpljvi i brbljivi bog nije prekorao granicu dozvoljenog. Njega optuže

DOMINUS VOBISCUM

zbog izazivanja nereda i ometanja građana u obavljanju njihovih dužnosti. Na suđenju pravdao se bog neobičnim argumentima:

— Zemlji je potrebno nebo, njoj su potrebni bogovi! Setite se istorije pa ćete videti da sam u pravu. A vi je, valjda, znate. Zašto me onda optužujete?

Tužilac je, nesumnjivo, morao posumnjati u uračunljivost okrivljenog, i, uz jednoglasnu saglasnost, poslao ga je na neuropsihijatrijski pregled. Bog je, naime, izgledao kao čovek, a tužilac nije ni pomišljao na mogućnost da još uvek ima bogova. Nalaz neurologa, koji su predstavljali nauku, potpuno je potvrdio sumnju tužilaca pa su boga umesto u kaznenopopravni poslali u zavod za duševne bolesnike.

To je traumatično delovalo na ostale bogove. — Ljudi su opet uverili bogu! Ponovila se još jednom njihova nerazumljiva drskost prema svojim stvaralacima! Vekovima su patili zbog prve uverbe. Jevanci jaući dopirali su često do neba s namernom da izazovu sažaljenje, pa smo po-

mišljali i na oproštaj. Koliko bismo pogrešili! Posle ovog nečuvnog postupka, moralo bi ostati samo nebo.

Bogovi su se složili da je razapinjanje božjeg sina na krst bila uvreda nanosena više njegovoj fizičkoj egzistenciji, u stvari pokušaj, samo prividna uvreda časti, jer — bogovi fizički ne egzistiraju, a uostalom, taj je bio samo sin. Sadašnja drskost, međutim, ugrožava apsolutnu egzistenciju božanskog duha u ljudima. Dosadnji do ovog zaključka, bogovi su se filozofski pomirili sa nastalom situacijom i, očekujući propast drskih podanika, nastavili da žive kao ljudi.

Ali bogovi su proizvoljno zaključivali. Niko na njih nije mislio. Ljudima je dosadilo da se zamaraju velikim idejama i da ratuju zbog njih pa su mirno živeli svoj građanski život. Radili su i bili zadovoljni radom. Rad im je postao i cilj i zabava.

Bogovima nije nikako bila jasna ova promena shvatanja. Rad je ranije bio teret, ugrožavanje slobode čovekove, koji je taj cenio iznad svega. A sad, pak,

prave se kao da su u radu otkrili neki ekstrakt slobode.

Apstraktne božanske zamerke nisu uznemiravale ljude.

— Da, kao da su govorili na nerazumno očekivanje bogova, mi smo nekada bili sposobni da velika dela. Hiljadama godina podizali smo sve nove i nove stubove da bismo se peli na nebo. Izmišlili smo u tu svrhu mnoge mašine za letenje i obili celu vasionu, ali nebo se uvek pelo više nego što smo mi mogli. I tako smo uvideli da nam je ovde na zemlji ipak najbolje.

Verovali smo u svoju snagu i upotrebljavali je na međusobno uništavanje. I to beše jedan od naših puteva na nebo. Postao je besmislen kad smo shvatili da prolivanje krvi služi samo podizanju spomenika — nekakvoj glupoj zameni nebeskog prestola.

Eh, ne brinite, znamo mi istoriju, stvarali smo je baš tako; vekovima smo živeli od nje i od njenih spomenika. (A bilo ih je mnogo i raznovrsnih.) Ugredili smo se i estetski vaspitavali. Čas gradili, čas rušili, pa opet gradili slavači ponešto i srušeno. Ponavljalo se, dugo pa je postalo dosadno.

Što je najvažnije, iscipirajući smo se više nego što smo morali. Zato smo iskoristili snagu našeg duha, smestenog u nezainteresovanu nauku i ratobornu tehniku, da miroljubivo uredimo život što bolje možemo i prestali smo sa ratovima.

Konrad Lorenc je jedan od najpoznatijih savremenih etologa. Dr. Lorenc je direktor Instituta "Maks Plank"; dosad je objavio više knjiga o mehanizmima ponašanja ljudi i životinja.

Neki sociolozi smatraju da je porodica najprimitivniji oblik društvenog okupljanja i da su razni oblici zajednica kod razvijenijih životinja dostignuti filogenetički. Ta teorija može biti tačna, ali se primeni na neke insekte, koji žive u zajednicama, kao što su pčele, mravi i termiti, pa i na neke majmune, uključujući i one kojima čovek pripada, ali to se ipak ne može upoštevati. Najprimitivniji oblik "društva" u najširem značenju tog pojma, su anonimne gomile, čiji je najtipičniji primer jato okeanskih riba. Unutar jata ne postoji struktura bilo koje vrste, nema vode i nema vođenja, već je to ogromna kolekcija sličnih elemenata. Naravno, postoji međusobni uticaj i, svakako, postoje vrlo jednostavni oblici "komunikacija" između jedinica jata. Kad jedna od njih oseti opasnost i krene u beg, ona svojim ponašanjem utiče i na sve druge, koje primete njen strah. Dokle se u velikom jatu panika može proširiti, i koliko ona može da učini da se celo jato prestraši i pobjegne, uglavnom je kvantitativno pitanje na koje odgovor zavisi od toga koliko se jedinici uplaš i pobjegne i koliko intenzivno one to mogu da učine.

Situacije, koje izazivaju takvo ponašanje riba, mogu zavistiti od celog jata, čak i onda kada samo jedna jedinica primi upozorenje. Odlučno plivanje jednog člana jata u određenom pravcu povlači za sobom i druge ribe i onda je opet kvantitativno pitanje: da li će celo jato krenuti za njom ili neće.

Isključivo masovna i, u suštini demokratska akcija tog procesa, koji su sociolozi nazivali "društvena indukcija", pokazuje da je jato riba sastavljeno od velikog broja jedinica male odlučnosti i da je jak instikt gomile. Riba, koja počinje, iz bilo kojeg razloga, da pliva u određenom pravcu, ne može napustiti jato i izolovati sebe. Tu ona potpada pod uticaj svih stimulansa, usmerenih ka tome da je vrste u jato. Što veći broj riba pliva u određenom pravcu, zbog nekih egzogenih stimulansa, to je izvesnije da će one povući za sobom celo jato; što je veće jato i njegovo privlačenje, to će se jedinice manje udalжитi od jata, pre nego što se povrtae u njega, privučene kao magnetom. Veliko jato malih i, u gomili izgubljenih, riba predstavlja tužnu sliku neodlučnosti. Posmatrajući te neodlučne akcije čovek skoro počinje da gubi veru u demokratiju i da uočava preimuštvo autoritarne politike.

Vrlo jednostavnim eksperimentom može se dokazati da su ova tvrđenja tačna. Erich von Kolst odstranio je kleno onaj deo mozga, u kojem se nalazi centar za skupne reakcije. Klen je gledao, jeo i plivao kao i normalne ribe, samo mu je ponašanje bilo utoliko izmenjeno, što se nije snеbio da napusti jato, bez društva drugih riba. Izgubio je onu razbrazanost normalnih riba (koje, čak i kada žarko žele da plivaju u nekom pravcu, moraju da se već posle prvih pokreta okrenu i pogledaju u jato i tako stave sebe pod uticaj spremnosti drugih riba da ih slede ili ne. Ovog nema kod ribe kojoj je odstranjen deo mozga; ako uđe u hranu ili ako postoji bilo koji drugi razlog, ona odlučno zapliva u određenom pravcu — i nju sledi celo jato! Zbog ovog nedostatka, životinje bez mozga mogu postati diktatori!

Važan efekat agresije unutar jedne vrste, koji se ogleda u odstranjivanju životinje iste vrste, suštinski je suprotan privlačenju gomile. Snažna agresija i vrlo kompaktna gomila isključuju jedno drugo, ali manje ekstremno izražena, ta dva

Izmislili smo savršene načine da upraznim vreme zbog kojeg su izbijali mnogi sukobi. Ranije je postojalo takozvano slobodno vreme, koje je tokom cele naše istorije bilo uzrok velikih nedaća. Sada je ono postalo svo slobodno i svo upotrebljeno — teškoća sa njim više nema. Ne mislimo na njega, radimo i — ispunjeno je.

O, da, vi ćete nam reći: glupi ste, zaravate se, zablude je to što radite jer — pomrećete.

Razumljivo, pomrećemo, ali baš zato što ćemo pomreći mi smo namerno glupi i namerno lažemo sebe. Nismo besmrtni kao vi, pa da nam je svejedno. Vi ne umirete; za vas ništa nema vrednosti, a za nas je sve vrednost baš zato smo smrtni.

Tražite od nas da podizemo stubove za nebo kako biste ponovo seli na svoje prestole i uživali u svojim pakostima, zadržujući nas i nudeći nam mesto pored sebe. Pakost i surevnjivost na svoju moć, to je jedini dokaz vaše egzistencije. Vi postojite u našoj proliвної krvi i u našim patnjama. Nije li to smisao vaše besmrtnosti? Bez toga, eto šta ste postali! Obučeni u ljudski oblik, koji ste stvorili prema svom, ne izgledate nimalo besmrtni. Stojite i posmatrate kako mi radimo i čekate da se međusobno uništavamo. Čekajte, samo čekajte, pakosna gospodo bogovi, dugo ćete čekati.

Čudite se, a? Postajemo zbog toga bivanje, trajemo, nismo više ona bića koja

O AGRESIJI U PRIRODI

KONRAD LORENC

mehanizma ponašanja nisu inkompatibilni. Kod nekih vrsta, koje formiraju velike gomile, jedinice nikad ne prilaze jedna drugoj do na minimalno određeno rastojanje, uvek postoji konstantna razdaljina između svake dve životinje. Čvorovi, koji poput zrna ogrlice sede na telegrafskim žicama na tačno određenom rastojanju, predstavljaju dobar primer za takav prostorni raspored. Rastojanje između dve jedinice tačno odgovara rastojanju koje dva čvorika mogu dosegnuti svojim kljunovima! Neposredno pošto slete, oni sede bez određenog rasporeda, ali čim to primete, počinju da se udaljavaju jedan od drugog dok ne postignu individualno rastojanje, kako je to pogodno nazvao Hajdeger. Možemo shvatiti taj prostor, čiji je radijus predstavljen individualnim rastojanjem, kao vrlo mali predel, jer su mehanizmi ponašanja, koji ga održavaju, u osnovi isti kao i oni koji izazivaju demarkaciju teritorije. Postoji, takođe, prirodna teorija u kolonijama gnezda bluna, postignuta na isti način kao kod onih čvorika: mala teritorija jednog para bluna je taman tolika da je dve susedne ptice, koje se nalaze svaka u centru svoje teritorije — to je kad one sede na svojim gnezdima — mogu sakuvati od dolaska treće, tako što će se susedi dodirnuti kljunovima, ispušujući vrat koliko mogu. Ja nisam ovdje samo uzgred napomenuo da društvenost i agresija unutar vrste nisu sasvim inkompatibilni. Uopšte, tipič-

ne čoporativne životinje ne poseduju agresivni instinkt i time bilo kakvo individualno rastojanje. Haringe i šarani gomilaju se zajedno kad su uznemireni, a i kad počivaju, skoro do stepena fizičkog kontakta; mnoge ribe, koje su veoma agresivne u sezoni razmnožavanja, prestaju da se agresivno ponašaju kad se kreću zajedno, u roju, van sezone oplodavanja. Takođe, brojne vrste ptica imaju naviku da se povlače iz jata van sezone parenja.

Najveći broj vrsta ptica izgleda da ne strepi od individualnog kontakta. Oblik njihovog društva obavezno počiva na potpunom anonimnosti, svaka jedinica se drži na isti način sa svim pripadnicima svoje vrste, i veze ličnog prijateljstva, koje nama izgledaju tako nužne, kod pripadnika tih vrsta jednostavno ne postoje.

Spone, koje drže takvo anonimno jato na okupu, veoma se razlikuju od onih koje vezuju tako snažno i sigurno naše sopstveno društvo. Iste tako, ne može se zamisliti da se lično prijateljstvo i ljubav razvijaju u okviru miroljubivog anonimnog društva. Anonimne grupe formacije i lično prijateljstvo isključuju jedno drugo u velikoj meri, jer lično prijateljstvo uvek je povezano sa agresijom. Nije nam poznata nijedna životinjska vrsta, kod koje vlada lično prijateljstvo među jedinkama i kod koje nema agresije.

Naš, ljudski oblik ličnog prijateljstva predstavlja jednu od najpomniji negovani vrednosti i sve druge društvene organizacije, koje se nisu izgradile na bazi ličnog prijateljstva, inspirisu nas hladnim osećanjem neumanosti.

Ualje, čak jednostavni i naizgled bezazleni mehanizmi anonimnog ponašanja jatenja mogu preći u nešto su nje samo neumano već je i uzasno, zaisla. U ljudskom društvu u mehanizmi ostaju manje ili više skriveni jer su potpuno anonimnim, dobro organizovanim odnosima između jedinica. Ali, postoji trenutak u kojem oni izbijaju snagom vulkana, koji se ne može kontrolisati, kada preuzimaju potpuno vlast nad čovekom, prouzrokujući ponašanje, koje se više ne može nazivati ljudskim. To uzasno ponovno javljanje pradačnih mehanizama grupnog ponašanja nastupa pri masovnoj panici.

Suprotstavio sam jednostavnu organizaciju jata anonimnih jedinica društvenom reau, izgrađenom na ličnim odnosima, tako da ta dva mehanizma društvenog ponašanja, jako istaknuta, isključuju jedno drugo; ali, to isovremeno ne znači da nema i drugih upova društvene organizacije. Među životinjama postoje druge odnosi između određenih jedinica, koji u vezuju za dug period, čak i za ceo život, a da se ipak ne radi o ličnim sponama. Jas kao i u ljudskom društvu, postoje poslovni partneri koji, srećni, rade zajedno, ali koji ne bi mogli ni zamisliti susret van tog radnog vremena; tako, kod nekih životinjskih vrsta, spona između jedinica prerastaju, samo kroz opšti interes, u „preduzeće“.

Postoji tip društvene organizacije, koji je okarakterisan oblikom agresije, koji još nismo istražili: kolektivna agresija jedne zajednice protiv druge. Pokažuću da pokažem kako se od ovog oblika veoma specifične agresije dolazi do „zla“ u pravom značenju te reči, i kako ta vrsta društvenog uređenja predstavlja model, u kojem se mogu videti neke opasnosti po nas same.

U svom ponašanju prema članovima vlastite zajednice, životinje su ovde opisane kao modeli društvenih vršina, ali se one menjaju u užasne grubijane čim opaze članove nekog drugog društva, mada pripadnike iste vrste. Zajednice tog tipa sastavljene su od suviše mnogo jedinica što sprečava njihovo međusobno lično poznanstvo, i najčešće, pripadnost određenom društvu može se identifikovati po mirisu, koji je obeležje svih članova.

Velike zajednice insekata, koji žive u društvu, odatno je poznato, zasnovane su na familijama, sastavljenim od ženki ili od parova, koji čine svoju koloniju. Poznato je da se kod pčela, mrava i termita članovi tako velikih kolonija prepoznaju po karakterističnom mirisu košnice, gnezda ili mravinjaka, i da dolazi do ubijanja ako članovi strane kolonije prodru u gnezdo. Do masakra dolazi i ako čovik — eksperimentator nečovečno pokuša da pomeša dve kolonije.

Strejndžer je stavio pacove iz raznih područja u veliki kavez, koji je bio opremljen kompletnim prirodnim uslovima za život. Napre su pojedine životinje pokazivale strah jedne od druge; nisu bile agresivno raspoložene ali su grizle jedna drugu ako su se sretale, naročito ako su se dve ikretale jedna prema drugoj duž jedne strane kaveza, tako da su se sukobljavale pri kretanju. Međutim, postajale su agresivne čim bi počele da zauzimaju određenu teritoriju. Istovremeno startovale su formacije nepoznatih životinja sa različitih područja. Ponekad su se one formirale istovremeno, ali ako bi se jedna formacija stvorila pre druge, tiranija ujedinjenih snaga stahovito je narastala.

Prevo s engleskog
Slobodan RAKETIĆ

ste vi stvorili i o kojima govori istorija?! Nastavite, čudite se, ali znajte da smo odatno uništili poslednje bogorodice i njihove izdanke.

U stvari, pošteno da vam kažemo, mi na zemlji nalazimo bogove. Vršimo opšte sa insektima; učimo ih da misle. Životinje učimo govoru. Znamo da je uzaludno, jer pomrećemo, kao što i sami znate, ali svaka misao insekta radanje je jednog ljudskog boga a reč životinje podizanje njegovog prestola.

Poznatu su vam dobro naši uzaludni vekovni pokušaji da postanemo nebeski bogovi. Tragično neopredeljeni uzvikivali smo: Šta nije uzalud! — i nismo saznali. Razjasnili tajnu svih istorijskih pokolja shvatili smo: nije to besmrtnost kojoj smo težili. Jer, šta je od pokolja ostalo? — Istorija?! Poklanjamo vam je.

Bez istorije dopuštamo svakome ko hoće neka veruje u svoju besmrtnost. Izvesni nam koriste pa podržavamo njihovu veru. Neki misle da stvaraju nešto novo. Govore ono što je već na ko zna koliko načina rečeno, verujući da nije nijednom. I u tome je naše slobodno vreme. Činimo ih besmrtnim kako bismo mlade uputili njihovim putem. Onemogućavamo nove sukobe i zadovoljni smo.

Gledajte, pažljivo, ljudi su postali stado ovaca, pasu po plodnim ravnicama svojih izuma i traju! Smejte li se bogovima?

Zanemeli pred sopstvenom optužbom,

bogovi ne mogahu čak ni da se smeju. — Šta je sa potomstvom Prometejevim? Zar je moguće da kraj sveta može biti ovako nezanimljiv i glup? — pitahu se u čudu.

Uvidevši ipak da su to činjenice protiv kojih ne mogu ništa, podose u posetu „božolem“ kolegi da ga obaveste o nepojmljivoj promeni ljudi i da zajedno iznadu neki način pomoću kojeg bi povratili autoritet božanskog moći i obavezali ljude na raniju pokornost.

Međutim, dok su oni posmatrali promene na zemlji, njihov kolega postao je pod uticajem bolesnika zainteresovan za zemaljska pitanja, jer je shvatio da su ona tek tako nebeska. Bolesnika je, naime, bilo mnogo, što njegove kolege nisu znale. Sva nekadašnja ljudska stremjenja, duševna i jedina hrana bogova, nalazila su se obučena u neprikladna odela, pa ih je zato teško bilo prepoznati. Da nije bio bog, on bi poverovao da ga je slučaj doveo na pravo mesto. U pogodnoj prilici, ne dvoumeći se, vešto ugrabi trenutak prave lucidnosti bolesnika i došapnu im da traže slobodu.

Tiho izgovorena reč probudi celu vasionu iz ućmalosti. Namah se svi ljudi setiše prošlosti i poteše građenje stubova za nebo. Bivši bolesnici ozdravili i podigoh na leđa „bolesnog“ besmrtnika, očekujući od njega uzorak slobode. Sedeći na njihovim ledima bog se sa zlačakšim osmehom posmatrao čudnovato dejstvo svo-

je reči. Znao je on da su ljudi uvek isti i da ih ništa ne može promeniti. Primećivši pod sobom svoje kolege, veoma odpravane novonastalom situacijom, osmeh mu se sledi. — Zar uvek mora imati sebi ravne? — Na osnovu nekakvog prava nezrazumljivog ljudskom umu, odzume im besmrtnost i predade ih ućmalosti na slobodno raspolaganje. Oduševljena masa ne htede odmah uništiti nemoćno stvorivo. Božanstvo na njihovim ledima opominjalo je da estetski treba uživati u mukama svojih tlačitelja. Ova neobična ljudska odlika spase bišve bogove. Osećivši se usamljeni nad tom ruljom, kolega im povraći besmrtnost i postavi ih za nadzornike radova na gradnji stubova. Nastavljalo se dograđivanje istorije — puta na nebo utrdivanog mineralnim sastojcima graditeljskih tela. Bog ponosno zasede na svoj presto i pogledaš mrko na zemlju zatraži poslušnost nadzornici bičevima nateraju ljude da kleknu i da s ljubavlju ponavljaju:

HVALIMO TE GOSPODE!

— Sala je uspeła, reče bog smejući se a taj osmeh odjeknu kao gmljavina u kojoj ljudi prepoznade njegovu strahovitu moć.

Ah, bože moj!

IIJA MOLJKOVIĆ